

ЗНАЧЕНИЕ НА ВЕКТОРНИЯ КРИТЕРИЙ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ПРАВИЛОТО ЗА ПУБЛИЧЕН ИЗБОР

Петър Митев*

УВОД

Обект на настоящото изследване е процесът на публичен избор като механизъм за разполагане на обществени ресурси, неговите недостатъци и съществуващите възможности за неговата оптимизация.

Предмет на изследването е предложение на концептуално равнище за усъвършенстване на правилото за публичен избор.

Основна цел на изследването е очертаване на насоки за постигане на Парето подобрене чрез усъвършенстване на процеса на разполагане на оскъдните обществени ресурси посредством механизма на публичния избор. Усъвършенстването на процеса на публичен избор е визирано именно в смисъла на усъвършенстването на правилото за публичен избор. Предложението за усъвършенстване е политическите алтернативи да бъдат избирани не въз основа на единен критерий (както досега – най-често равнище на бюджет или количество публично благо), а въз основа на няколко приоритетни критерия.

За реализирането на тази основна цел са поставени следните задачи:

Първо, ясно очертаване на недостатъците на простия мажоритарен принцип като правило за публичен избор, при които разполагането на парите на данъкоплатците не е в тясно съответствие с обществените предпочитания. Преди всичко като главни недостатъци на правилото за публичен избор са изтъкнати:

- обстоятелството, че политическите външни ефекти (political externalities) пораждат голямо понижение на чистата изгода на по-голямата част от гласоподавателите, което по същество е условие да се търси подобрене по Парето чрез усъвършенстване на правилото за публичен избор;

- обстоятелството, че политическите алтернативи, предмет на публичен избор, не са едномерни (single dimensional), при което може да възникне противоречивост в оценката на гласоподавателя. Това означава, че конкретен гласоподавател може да одобрява някои от признаците или характеристиките на политическите платформи, а други не; това поражда противоречивост и затруднение при оформянето на обобщена оценка за всяка от алтернативите и тяхното ранжиране от страна на гласоподавателя, което може да предизвика нетранзитивност дори в неговия индивидуален избор .

С решение на тази задача е ангажирана първа част от изложението.

Второ, в следващ план (във втората част на изложението) са потърсени техническите възможности за преодоляване на главните недостатъци на правилото за

* Петър Митев е асистент в катедра "Финанси" на УНСС; тел.: 81-95-625, e-mail: mitev_p@yahoo.com

публичен избор. Презумпция в анализа е, че чрез софтуер и възможностите на Интернет не е технически сложно или невъзможно гласоподавателите да оценяват и ранжират политическите платформи не по един, а по няколко критерия (т. нар. векторен критерий). Авторът не предлага задължително Интернет като среда за гласуване. Възможно е в първоначални стадии това да се осъществява в компютърна мрежа, свързваща отделните изборителни секции, но отделена от Интернет. В частност в условия на местни избори е възможно пилотно тестване на такава система в отделни малки общини. Същевременно техническата страна на този проблем остава встрани от настоящото изложение, докато главен фокус е поставен върху икономическата аргументация на прилагането на векторен критерий в правилото за публичен избор. Встрани от задачите на изследването остават редът и условията за провеждане на необходимите проучвания на спецификата от обществени потребности. Това може да бъде предмет на бъдещи изследвания.

Приложението на векторния критерий за усъвършенстване на правилото за публичен избор в тази студия е осмислено единствено в светлината на представителната демокрация. Необходимо е да се подчертае, че авторът предлага концепциите, залегнали в студията, както по отношение на общи избори, така и по отношение на местни избори, като приема, че в условия на фискална децентрализация полезните ефекти ще са по-силни, предвид възможността за по-прецизно съответствие с все по-разнообразните обществени потребности от публични блага.

От методологическа гледна точка анализът не е в сферата на проблемите на политологията, а е от икономическа гледна точка, през призмата на теорията на икономиката на благосъстоянието. Публичният избор е представен като част от теорията за взимане на решение, като в частност се търси представяне на отделните признаци (или характеристики) на политическите платформи с помощта на концепциите на характеристичната теория, развита от Келвин Ланкастър. За целите на това представяне е използван и векторният апарат.

1. НЕДОСТАТЪЦИТЕ НА ПУБЛИЧНИЯ ИЗБОР И ПОЛИТИЧЕСКИЯ ПРОЦЕС – ОСНОВА ЗА НОВИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Сравнявайки епохата на Нютон с епохата от края на XX в., можем да открием съществени разлики както в равнището на теоретично развитие на публичните финанси, така и в техните практикоприложни аспекти. Всяка нова епоха въвежда нови промени, които, може би неусетно, кумулативно са се напластявали в хода на историята. Същевременно развитието на публичните финанси както в теоретичен, така и в практикоприложен аспект се свързва с различна степен на динамика в различните епохи. Трябва да се припомни, че публичен сектор и публичен избор е имало както в древна Атина, така и в древен Рим.

В условия на глобализация, когато все повече се утвърждава понятието "управление на промяната", темпът на изменение в заобикалящата ни среда става все по-

бърз. Може да се обобщи¹, че публичната власт "се сблъсква с предизвикателства в една променяща се външна среда". Публичният сектор не може да остане изолиран в страни от този процес на повсеместни промени във възприятията на обществото. Ето защо закономерно възниква стремеж за целенасочено оптимизиране както на концептуалните основи на публичните финанси, така и на реалните възможности за утвърждаване в практиката на усъвършенстваните теоретични схващания.

Теорията за публичния избор, представена в своя първоначален вид от Ероу² през 1951 г., по същество е надстройка над теорията на икономиката на благосъстоянието.³ Тя (теорията на публичния избор) изучава как решенията за разполагане на ресурсите и преразпределяне на дохода се правят чрез националната политическа система. Политическият процес е повлиян от фактори, които не винаги са чисто икономически. Например включват идеологически убеждения. По-разширен анализ трябва да постави акцент върху това каква е тежестта на всяка от тези две групи фактори и каква трябва да бъде от гледна точка на нормативния икономикс. Такъв разширен анализ трябва да оцени и в каква степен всъщност идеологическите и икономическите фактори се преплитат, т.е. дали на практика те са независими един от друг.

Всичко, от качеството на местната обществена образователна система и пътната мрежа до способността на въоръжените сили да гарантират национален суверенитет, се определя чрез политически решения. Политиците влияят на размера на данъците и как тежестта по финансиране на правителствените програми се разпределя между гражданите. Политиците също така решават кой получава социални трансфери и кои отрасли и стопански инициативи получават субсидии.

Политическият процес включва повече от обикновено преброяване на гласовете и избор на правило за постигане на съгласие. Дневният ред за политическо действие се определя от политическите партии и алтернативните предложения се представят пред парламента и законодателите. В следващ план широк кръг от групи се стреми да осигури информация на гласоподавателите относно разходите и ползите от различните алтернативи, така че те да могат да вземат решение как да гласуват.

След казаното дотук е необходимо веднага да отправим критичен поглед към така формулираната постановка⁴ на политическия процес.

Възникват следните въпроси:

1. Успяват ли политическите партии да разкрият предпочитанията на обществото? Как процедират, за да получат необходимата информация? Съществуват ли недостатъци в този процес на събиране на информация?

2. Желаят ли политическите партии да удовлетворят предпочитанията на обществото или са ръководени от други мотиви, в смисъла на теорията за политическата конкуренция, чиито основи са поставени от Антъни Даунс⁵? Според тази теория

¹ Hirsch, W., Rufolo, A., Public Finance and Expenditure in a Federal System, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1990, p. 7.

² Arrow, K. J., Social Choice and Individual Values, New York, Wiley, 1951.

³ Kraan, Dirk-Jan, Budgetary decisions: A public choice approach, Cambridge University Press 1996, p. 1.

⁴ Hyman, D., Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy, 4th ed., Dryden Press, 1993, p. 158.

⁵ Downs, Anthony, An Economic Theory of Democracy, New York, Harper & Row, 1957.

партиите не се стремят към ефикасно разполагане на оскъдните обществени ресурси, а към това да бъдат преизбирани.

3. Как политическите партии предлагат подходи за удовлетворяване на обществените предпочитания? (Кой и как взима решенията в политическите партии? Използва ли се теорията за взимане на решение? Тоест, формира ли се съвкупност от алтернативи (т.нар. множество на достижимост), които да се ранжират по определени критерии, и как се формира тази съвкупност от алтернативи; как се определят критериите за избор на оптимална алтернатива. Използва ли се системен анализ, както и други съвременни организационни методи за взимане на управленски решения?)

От чисто икономическа гледна точка целта на политиките е да осигурят гражданите с необходимите публични блага и услуги. Теорията на публичния избор изследва как политическият процес се използва, за да се определи количеството от блага и услуги, предлагани от публичната власт. Предлагането на публичното благо чрез политическите институции изисква съгласие относно количеството на публичното благо и начините на финансиране. Политическите институции рядко изискват единодушно съгласие както относно количествата на произвежданите публични блага, така и относно схемата за поделение на общия разход за тяхното финансиране чрез съответни данъци. В действителност съществува голямо разнообразие от правила за публичен избор. По принцип съществуват три основни изисквания, на които трябва да отговаря правилото за публичен избор. То трябва да бъде:

- евтино;
- просто (лесно разбираемо и лесно приложимо);
- приемливо от етична гледна точка.

Относно третото изискване, в т.нар. теорема за невъзможността (Impossibility Theorem), Ероу¹ формулира пет подизисквания, които формализира математически и доказва, че са несъвместими. Тук няма да разглеждаме подробно теоремата, но ще обобщим това, което според Химан² е смущаващо (disturbing) в анализа на Ероу. Ероу внушава два съществени извода:

Първо, промяната в реда на гласуване на повече от две алтернативи може да промени крайния резултат от гласуването.

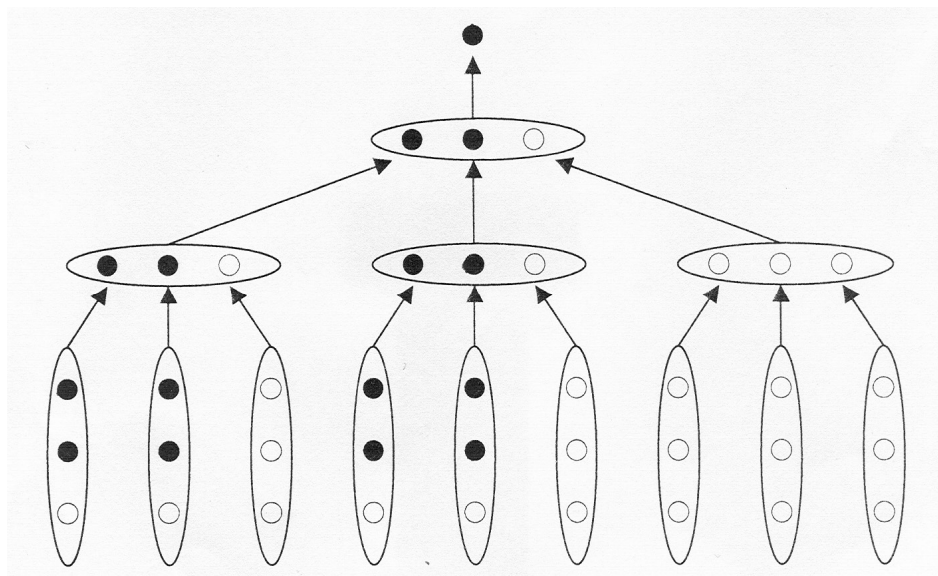
Второ, отпадането на дадена алтернатива от списъка с алтернативи може да промени ранжирането на останалите и с това да се промени отново крайния резултат.

Внимание върху проблемите на публичния избор обръща и проф. Черноруцкий³, разглеждайки т.нар. парадокс на многогласието гласуване, както и "порочния кръг" на политическото зацикляне. Да отправим поглед към парадокса на многогласието гласуване. Да допуснем, че на изборите за президент на дадена страна се борят две партии, които се стремят да направят победител своя представител. Парадоксът се състои в това, че при умело управление малцинството може да наложи своето мнение над болшинството, макар че гласуването винаги се провежда по правилото на мнозинството. За да се схване тази логика, достатъчно е да се изучи фиг. 1.

¹ Брусарски, Р.Й., Теория на публичните финанси, УИС, София, 2007, стр. 94.

² Hуman, D., Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy,^{4th} ed., Dryden Press, 1993, p. 173.

³ Черноруцкий, И., Методы принятия решений, БХВ – Петербург, 2005, 16-17.

Изм.: Черноручкий.

Фиг. 1. Система за многоравнищно гласуване

От фиг. 1 е видно, че група от 8 гласоподаватели в крайна сметка налага своето мнение върху друга група от 19 гласоподаватели (общо 27). Всичко се заключава в умело групиране на силите. Но с помощта на съвременни изборителни технологии това е възможно да се реализира и то се прави повсеместно с помощта на целенасочени вложения на ресурсите, организацията на агитационни кампании в нужните региони и т.н. Както показват анализи, според Черноручкий, няколко президенти на САЩ в действителност са представлявали малцинство в указания смисъл в резултат на реализацията на система за многоравнищно гласуване. При това колкото повече са равнищата на гласуване, толкова по-ярко се проявява този ефект.

Проф. Черноручкий отчита също така възникването на "порочен кръг" в гласуването, изразяващ смисъла на понятието "политическо зацикляне". В резултат от това явление се изгубват свойствата на транзитивност в груповото предпочитание. На практика той потвърждава изводите от теоремата на Ероу. В този смисъл очевидно е, че при умело водене на заседанието на парламента, председателят може да обезпечи утвърждаване на болшинството гласове на произволен от дадени три варианта. Действително председателят може да предложи обсъждане отначало на произволни два варианта и по-лошият да отпадне чрез гласуване. По-нататък за обсъждането отново ще останат два варианта – "оцелелият" при първото гласуване, и този, който все още не е разгледан. Така невинното на пръв поглед предложение за реда на разглеждане оказва решаващо влияние за крайния резултат.

В цитираните анализи на Химан политическото равновесие е съгласие за равнището на производство на едно или повече публични блага при зададено специфицирано правило за колективен избор. Индивидуалните данъчни цени са предвари-

телно обявени равнища на данъци за всеки от гражданите и изразяват дял от единичната цена на публично предлаганото благо. За гласоподавател данъчната цена изразява неговите индивидуални разходи за единица публично доставено благо. Сумата от индивидуалните данъчни цени трябва да се изравни със средния разход на публичното благо, за да се избегне бюджетен дефицит или излишък. Тоест ако t_i е индивидуалната данъчна цена за i -тия индивид за единица чисто публично благо,

тогава $\sum_{i=1}^n t_i = AC$, където n е броят на гласоподавателите, а AC – средният разход за

предлагането на публичното благо.

Разходът по произвеждането на публично благо влияе на равнището на данъци, които гражданите трябва да платят, за да финансират производството на всяка единица от благо. При дадено разпределение на индивидуалните данъчни цени за единица от публичното благо сред данъкоплатците увеличението на средния разход по производство на публичното благо ще увеличи и индивидуалните данъци за единица публично благо. Тази информация е изключително важна предвид неефекасността, която държавата поражда. Тази неефекасност може да се анализира в различни аспекти:

1. Бюджетните организации причиняват X -неефекасност, характерна за монополите или за всяка среда, в която отсъства конкуренция.¹ Тя се изразява в производство на дадено произволно количество благо със среден разход AC по-висок от минимално възможния. Това алтернативно ще рефлектира в по-високи данъци за данъкоплатците.

2. Неефекасността в публичния сектор се увеличава поради индивидуалната функция на полезност на бюрократа. Според Нисканен² бюрократът изисква (благодарение на асиметрията в информацията и съответно тенденциозното манипулиране на информационните потоци) два пъти по-голям бюджет от Парето-оптималния. Респективно това също означава по-високи данъци от тяхното оптимално равнище.

3. Същевременно самите политически решения също могат да предизвикват неефекасност. Сериозно значение в това отношение имат информацията, както и т.нар. политически външни ефекти. На първи план ще разгледаме значението на информацията. До този момент малко е казано относно ролята на политическите партии във формулирането на алтернативите, представяни на електората. Политическите партии играят важна роля в определянето на политическите платформи като алтернативи за избор и в опитите да се повлияят резултатите от изборите. Политиците имат влияние във формулирането на алтернативите, които се представят пред гласоподавателите, и в разпространението на информация както за относителните ползи на алтернативните мерки, така и за кандидатите от изборителния списък. Когато информацията е оскъдна, поведението на политиците е от съществено значение в определянето на действителното политическо равновесие.³ В реалността

¹ Спасов, Тр., Микроикономикс, УИ "Стопанство", С., 2004, стр. 379.

² Niskanen, W. A., Bureaucracy and Representative Government. Aldine, Chicago, 1971.

³ Hyman, D., цит. съч., стр. 179.

информацията за разходите по производството на публични блага е трудно да се получи, според Химан. Дебатите, предхождащи избори, могат да повлияят желанието на гласоподавателите да подкрепят различни нива на производство на публичното благо. Политическите кампании доставят (или трябва да доставят (!)) надеждна информация както за разходите, така и за ползите по алтернативните програми, предлагани на гласоподавателите за избор. Както изтъква Химан, контролът върху информацията, касаеща ползите и разходите от дадена политическа алтернатива, е важен фактор, влияещ върху колективния избор и неговата ефикасност.¹ Ако има системно подценяване или надценяване на действителните разходи за производство на публични блага, това ще рефлектира в неефикасни резултати. Изводът е аналогичен и по отношение на информацията, касаеща полезните ефекти от дадена политическа алтернатива.

Много автори анализират недостатъците на публичния избор. Обобщаващи разсъждения предлага Мъсгрейв²: "Теорията на представителната демокрация – така, както тя е описана в предишната част, е подложена на сериозна критика. Теорията, подобно на тази за идеалния пазар, установява нормативен модел, който не отразява непременно неговото реално приложение. Така пазарите могат да функционират ефикасно само ако потребителите са добре информирани, ако конкуренцията преобладава, ако цените са гъвкави, ако не съществуват външни въздействия и т.н. Не всички тези условия преобладават и възникват такива ситуации, при които пазарите не действат така, както предсказва нормативния модел. Почти същото важи за модела на фискалната демокрация, представен на предишните страници. За да функционира системата ефикасно, гласоподавателите трябва да бъдат информирани, съревнованието за гласове между политиките трябва да е на конкурентна основа, формирането на платформи на партиите трябва да бъде основано на широки коалиции, системите на гласуване трябва да са чувствителни към предпочитанията, изкривяванията чрез стратегическо поведение трябва да бъдат минимизирани и т.н. В реалността тези условия много рядко са изпълнени. Така дефектите във фискалния процес трябва да бъдат разглеждани и са били разглеждани от най-различни гледни точки."

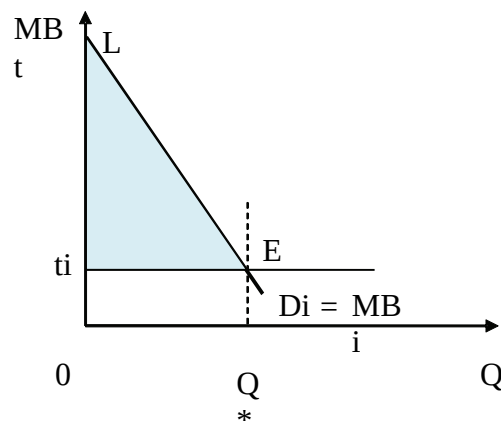
4. Политическите решения могат да предизвикват неефикасност дори при наличие на съвършена информираност. Изключително голямо в това отношение е значението на т.нар. политически външни ефекти (political externalities)³. За да разберем тяхната същност и значение (което силно се подценява), е необходимо да отпразним поглед към теоремата за медианния гласоподавател и да представим някои задълбочени теоретични пояснения. Нейни основни ограничения са прилагането на правилото на мнозинството и наличието единствено на едновърхи функции на предпочитания на гласоподавателите. Последното на практика означава предположение за намаляваща пределна полезност от публичните блага за всеки гласоподавател.

¹ Нуман, D., цит. съч., стр. 160.

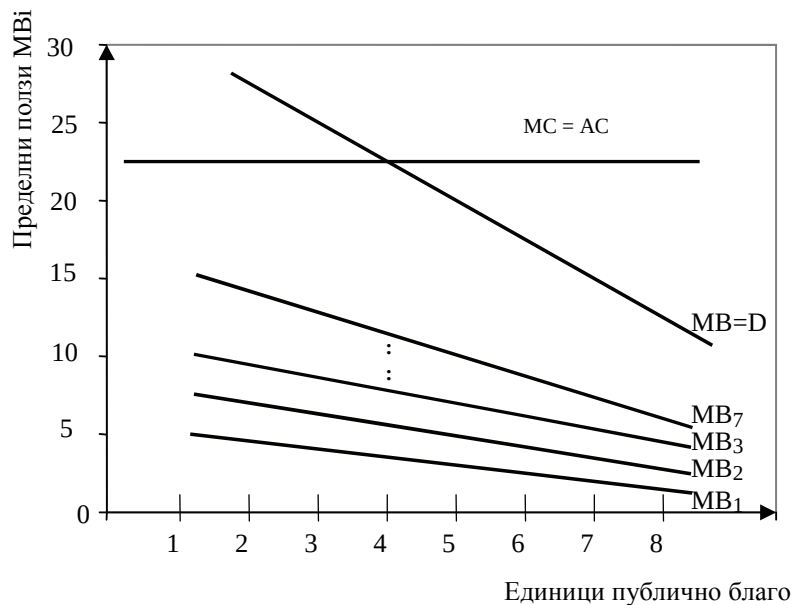
² Мъсгрейв, Р., Мъсгрейв, П., Държавни финанси –теория и практика, изд."Отворено общество", С., 1998 г., с. 79-80.

³ Нуман, D., цит. съч., стр. 167

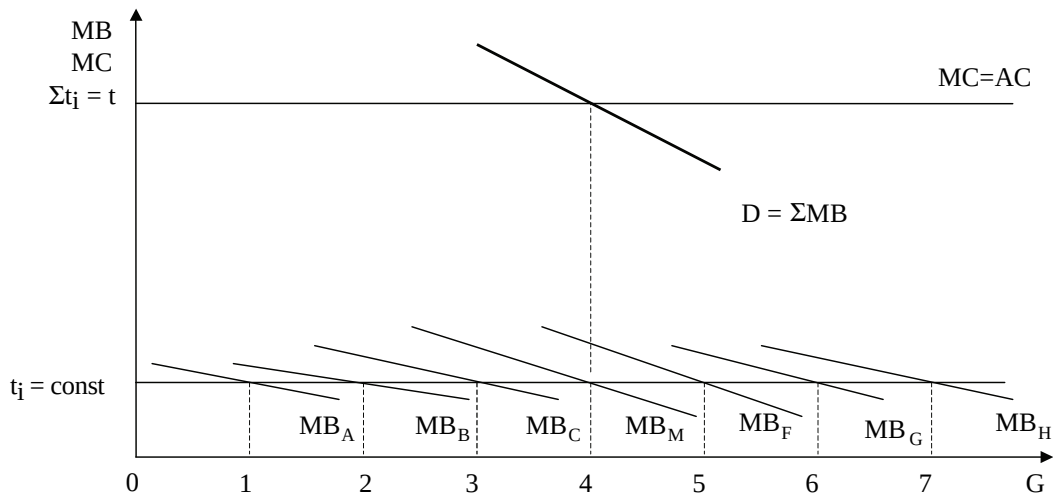
По същество анализът на теоремата е теоретична конструкция (вж. фиг. 2в), която съчетава в себе си два по-елементарни теоретични елемента, свързани в системно единство. Първият от тях касае концепцията за индивидуален най-предпочитан изход (вж. фиг. 2а) от гласуването, а вторият – концепцията за Парето-ефикасно предлагане на публично благо в условията на частичен равновесен анализ (вж. фиг. 2б). Първият теоретичен елемент е мултиплициран седем пъти във фиг. 2в, тъй като там се анализира участието на седем гласоподаватели (или групи) в обществото. Приносът и значението на втория теоретичен елемент за теоремата имат два аспекта:

Фиг. 2а

Фиг. 2в

Фиг. 2. Илюстрация на теоремата на медианния гласоподавател (фиг. 2в), представена като система от два по-прости теоретични елемента.

На фиг. 2а е представен механизмът за определяне на индивидуалния най-предпочитан изход от гласуването за i -тия гласоподавател.

На фиг. 2б е представен механизмът на ефикасно доставяне на публично благо за седем индивиди (или групи) в обществото.

Първо. Парето-оптимално доставяне на публично благо настъпва именно при изравняването на пределните обществени ползи и пределните обществени разходи, т.е. $MSB = MSC$. Съответстващото Парето-ефикасно ниво на предлагане на публичното благо съвпада с най-предпочитания изход от гласуването за медианния гласоподавател.

Второ. Пределните обществени ползи MSB се формират като вертикална сума от индивидуалните пределни ползности на данъкоплатците (т.е. гласоподавателите) при потреблението на количества от дадено публично благо. Тоест $MSB = \sum MB_i$, $i = 1, 2, \dots, n$, където n е броят на гласоподавателите.

Икономическият анализ на политическия процес предполага, че индивидите оценяват полезността на благата, предлагани от публичната власт, по същия начин,¹ по който те възприемат пазарните блага и услуги.

Ето защо може да се направи аналогия между нетната изгода за данъкоплатеца от потреблението на дадено публично благо и потребителския излишък от чисто частно благо в пазарни условия. Концепцията и в двата случая се свежда до прилагане на маржиналния анализ: изравняване на пределния разход MC_i за съответния i -ти потребител с пределната полза MB_i , която той получава при потребление. Тоест $t_i = MC_i = MB_i$. Това означава, че при потребление на допълнителни единици публично благо пределният разход MC_i за i -тия потребител е неговата индивидуална да-

¹ Hyman, D., цит. съч., стр. 160.

нъчна цена t_i . При изравняването $\bar{Y}$, с пределната полза от потреблението на допълнителни единици публично благо се определя оптималното за потребителя равнище на доставка на публично благо. В този смисъл това равнище на доставяне Q_i^* на публичното благо се оказва за i -тия гласоподавател индивидуалния най-предпочитан изход от гласуването (вж. фиг. 2а). Той ще предпочита най-много политическата алтернатива, която предлага за него тази индивидуална данъчна цена t_i и това равнище на публично благо.

На този фон можем да обясним смисъла на неефикасността, причинена от т.нар. външни политически ефекти (political externalities). Понятието не трябва да се смесва с пазарния провал "външен ефект" (externalities).

Политическите външни ефекти са загуби на благосъстояние и настъпват, когато гласоподавателите не придобиват техните най-предпочитани изходи от гласуването, при зададени техни индивидуални данъчни цени. Тоест политическите външни ефекти са загуби поради неефикасност, понесени от онези, които биха желали или повече, или по-малко от публичното благо или услуга при зададени техни индивидуални данъчни цени в сравнение с количеството, за което е постигнато съгласие в условията на политическия процес при просто мнозинство. Ако всички решения бяха направени в условия на единодушно съгласие, не биха съществували политически външни ефекти. "Ако полицейската защита беше частно благо, налично при цена t за единица, всеки индивид щеше да може да консумира най-предпочитаното количество от благо... Но тъй като тя е чисто публично благо, всички трябва да консумират същото количество."¹ Това е количеството, което може да получи одобрение в условията на правилото на мнозинството. "Гласоподаватели, чиито най-предпочитани изходи се отклоняват от медианата, трябва да консумират или повече, или по-малко от публичното благо, отколкото те биха избрали независимо и поотделно при дадени техни индивидуални данъчни цени."²

Следователно колкото е по-голяма дисперсията на най-предпочитаните изходи от гласуването, толкова повече неудовлетвореност ще има с публичния избор при правилото на мнозинството. В една крайност всички гласоподаватели ще имат един и същ най-предпочитан изход. В този случай всички гласоподаватели ще се съгласят единодушно относно количеството на благо, което трябва да се достави. Всеки от тях може да се разглежда като медианен гласоподавател в този случай. Другата крайност е тази, при която всеки гласоподавател има различен най-предпочитан изход. Колкото повече гласоподаватели, чиито най-предпочитани изходи са групирани близо до медианата в ранжираната съвкупност от предпочитания, толкова по-голямо е удовлетворението от политическото равновесие при правилото на мнозинството. В този смисъл само медианният гласоподавател получава своя най-предпочитан изход от гласуването. Тоест само неговата нетна изгода е максимизирана. За всички останали данъкоплатци е налице немаксимизирана нетна изгода, което генерира висока степен на Парето-неефикасност в икономиката. "При равновесие в условията на правилото на мнозинството гласоподаватели А, В и С потребяват повече

¹ Hуman, D., цит. съч., стр. 167.

² Пак там.

от техните най-предпочитани нива при зададени индивидуални данъчни цени. Подобно, гласоподаватели F, G и H потребяват по-малко от техните най-предпочитани нива в условията на равновесие при правилото на мнозинството.¹ Вж. фиг. 2в.

Точно това е концепцията на сегментирането в публичния сектор – всеки да консумира количества по-близки до най-предпочитания си индивидуален изход от гласуването. Концепцията за сегментирано предлагане на публично благо не е свършено нова в теорията на публичните финанси. Теоремата на Оейтс², лежаща в основата на фискалната децентрализация, препоръчва именно сегментиране на обществото в зависимост от предпочитаното равнище на доставка на конкретни публични блага. Теоремата доказва, че така се постига подобрене по Парето и се оптимизира разполагането на оскъдните обществени ресурси. На практика фиксалната децентрализация намалява загубите на благосъстояние, породени от политическите външни ефекти (political externalities). По тази причина авторът приема, че в условия на местни избори едно усъвършенствано правило за публичен избор, което по-конкретизирано отчита параметрите на политическите платформи, ще има изключително значение за Парето-подобрения. Същевременно централната власт също има възможност да компенсират политически външни разходи (щети) за определени групи хора, например с помощта на програмни бюджети. Това обаче трябва да бъде формализирано в съответната политическа платформа като един от нейните параметри, по които различните гласоподаватели могат да имат различни оценки. Така се оформя концепцията за ранжиране (и избор) на политическите платформи по няколко критерия (векторен критерий). Тези разсъждения трябва да се съчетаят с допълнителни констатации.

Съществуват съвременни анализи³ в областта на публичните финанси, които подчертават, че потребностите на обществото от публични блага са във висока степен хетерогенни не само в количествен, но и в качествен аспект. В това отношение книгата на Дейвид Осбърн и Тед Геблър не е просто опит за предлагане на причудливи и оригинални идеи. Причината е, че тя всъщност оказва много голямо влияние върху научната общност, политиките и обществото като цяло. От една страна, книгата е бестселър, но същевременно може да се твърди, че тя има известно влияние върху концепциите, залегнали в един от най-значимите закони⁴ в стопанската история на САЩ, отнасящ се пряко до ефикасността в публичния сектор. Така например 6-та глава на книгата, публикувана за първи път през 1992 г., е озаглавена "Ориентирана към потребителя публична власт" (Customer-Driven Government: Meeting the Needs of the Customer, Not the Bureaucracy). Авторите предлагат инструменти, сходни с маркетинговите инструменти за проучване на спецификата от разнородни обществени потребности, като в частност предлагат концепцията за т.нар. тест-маркетинг (test marketing) в публичния сектор. Целта е проверка на това в каква степен обществото възприема дадена публична услуга преди тя да бъде

¹ Hyman, D., цит. съч., стр. 166-167.

² Oates, W.E., *Fiscal Federalism*, New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1972.

³ Osborne, D., Gaebler, T., *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector*, Addison Wesley Publishing Company, Inc., 1992.

⁴ Government Performance and Results Act (GPRA), 1993.

трайно наложена. Важно е да се отбележи, че цитираният закон, приет през 1993 г., само година след публикуването на книгата, директно възприема концепцията за "удовлетворяване на потребителя" (customer satisfaction) с публични блага и услуги. Не може да се приеме, че тази книга е единствен фактор, влияещ върху концепциите, залегнали в закона. По същество т.нар. нов мениджмънт в публичния сектор налага квазипазарна ориентация в неговото управление и в този смисъл книгата е израз на променените обществени възприятия. В този аспект политически външни ефекти (известни още като политически щети) възникват и поради несъответствие между спецификата на обществените потребности и качествените измерения на публичните блага, заложи в политическите платформи.

На този фон може да се постави въпросът за оптимизиране на правилото за публичен избор. Основна задача би била да се потърси правило, което може по-пълноценно да отразява все по-разнородната специфика в предпочитанията на данъкоплатците относно публичните блага. Във връзка с това е важно да се приеме тезата, че динамичният ход на промените в световен мащаб неизбежно ще наложи съответни промени и в публичния сектор, като в частност организацията на политическия процес ще бъде повлияна. Необходимо е да се подчертае, че противоречията и проблемите както в теоретичен план, така и в практикоприложен аспект отдавна съществуват и дори в своето развитие кристализират в съответни ясно обозрими ефекти. В частност може да се отбележи принципната тенденция на намаляваща избиращателна активност както в САЩ¹, така и в други страни по света.

Тук е необходимо отново да се обърне внимание на възгледите на Антъни Даунс² по отношение на обстоятелството, че отделните политически партии конвергират в политиката, която предлагат към това, което предпочита медианният гласоподавател. Политическите кандидати се стремят да заемат позиция, която отразява медианата на скалата на обществените предпочитания. Политическите партии и кандидатите, които приемат крайни позиции, вероятно ще загубят изборите. Кандидатът, който най-точно апроксимира медианния най-предпочитан изход, ще се окаже победител. На практика това обезсмисля както техните различаващи се идеологии, така и тяхното съществуване, щом се стремят да предлагат еднаква политика. От друга страна, непоследователност или несъответствие между обещана и провеждана политика е несъстоятелно от гледна точка както на обществения вот, така и на политическия процес като справедлив механизъм за разполагане на обществени ресурси. Трябва да се отбележи и това, че обществото става все по-информирано по отношение на изтъкнатите аспекти.

В допълнение към тезата за необходимост от усъвършенстване на правилото за публичен избор можем да обобщим недостатъците на правилото на мнозинството.

Първо, правилото на мнозинството не разкрива интензивността в предпочитанията на гласоподавателите.

Второ, правилото на мнозинството крие опасност от нетранзитивност, т.е. възникване на порочен кръг на политическо зацикляне.

¹ Hyman, D., цит. съч., стр. 162.

² Downs, Anthony, An Economic Theory of Democracy, New York, Harper & Row, 1957.

Трето, правилото на мнозинството е Парето-неефикасно във всички случаи, в които поне един гласоподавател гласува "против". Това означава, че повишението на индивидуалните полезности на гласоподавателите, които са гласували "за", се свързва с понижението на полезността на гласоподавателя, който е гласувал "против".

От една страна, в теоремата за медианния гласоподавател става ясно, че е изпълнено условието на Самюелсън¹ за Парето-оптимално равнище на доставяне на публично благо в частичния равновесен анализ. Тоест $\sum MB_i = MSB = MSC$. Същевременно наличието на политически външни ефекти или още наличието на гласуващи "против" означава, че не е изпълнен критерият на Парето за оптималност. Причината за това се крие в самите ограничителни условия на технологията на правилото на мнозинството. В рамките на тази технология е постигната Парето-оптимизация. Същевременно усъвършенстването на технологията на публичен избор може да резултира в съответни Парето-подобрения.

Четвърто, правилото на мнозинството крие опасност от търговия с гласове между политическите партии (т.нар. logrolling). В някои случаи този процес може да води до подобрене по Парето, както се изтъква в специализираната литература, но, независимо от това, самата концепция изразява несъвършенство на правилото на мнозинството. *Дълбоките причини на това явление се коренят в отсъствието на прецизен инструментариум за разкриване на спецификата от обществените предпочитания, както и на съответен инструментариум за моделиране на политически алтернативи, които да наситят със съответна степен на прецизност и ефикасност тези предпочитания.* Както изтъква Химан², когато много решения (относно равнищата на различни публични блага) се гласуват едновременно като пакет – какъвто най-често е случаят – гласоподавателите понякога се сблъскват с политически алтернативи, включващи елементи, които са едновременно благоприятни и неблагоприятни за тях. Той разглежда това явление като една от причините за търговията с гласове. Във връзка със значението на многомерността на политическите алтернативи за данъкоплатците, Химан² подчертава: "Във всеки случай, политическите алтернативи на практика рядко са едномерни (single-dimensional). В президентски избори в частност много решения са групирани заедно в платформите на политическите партии. Често ранжирането на кандидатите на основата на едно измерение е невъзможно. Например един кандидат може да е консервативен във вътрешната политика, докато същевременно е либерален във външната политика." Във втората част на изложението отново ще се върнем към проблема, за да потърсим подход за неговото преодоляване.

Като имаме предвид всичко, казано дотук, ще предложим вариант на правило за многокритериален публичен избор, което отчита интензивността в предпочитанията на данъкоплатците.

¹ Samuelson, P., The Pure Theory of Public Expenditure, Review of Economics and Statistics, 36, 4, 1954.

² Hyman, D., цит. съч., стр. 181.

2. ПРИЛОЖЕНИЕ НА ВЕКТОРНИЯ КРИТЕРИЙ ЗА ОПТИМИЗИРАНЕ НА ПУБЛИЧНИЯ ИЗБОР

Теорията на публичния избор по същество е част от теорията за вземане на решение. Може да се подчертае, че Ероу има съвместни трудове със Савидж и Хурвиц, учени, разработващи методи за вземане на решение и в частност в условия на многокритериален избор. Задачата за вземане на решение възниква, когато са налице няколко варианта за действие (алтернативи) за постигане на зададен или желан резултат. Необходимо е да се избере оптимална в определен смисъл алтернатива. Общата постановка на задачата за вземане на решение се свежда до избор на оптимален по дадени критерии елемент от предварително формирано множество D . Очевидно промяната на критериите за избор ще промени самия оптимален избор. (В светлината на публичния избор тези критерии са всъщност правилото за публичен избор.) За целите на настоящия анализ ще ограничим поясненията до разкриване на същността на множеството D на алтернативите и на критериите за избор на оптимална алтернатива измежду тях.

Основният проблем, свързан с множеството D на алтернативите, е неговата непълнота или ограниченост. Жуковин¹ обръща внимание на обстоятелството, че на настоящия етап все още не са изследвани напълно методите и механизмите, чрез които се формира множеството D на всички възможни алтернативи. На практика това означава, че действително оптималната алтернатива всъщност може да не е включена в множеството D , тъй като е неизвестна за лицата, които го формират. От гледна точка на публичния избор отделните политически алтернативи всъщност са елементите на множеството D . Очевидно, ако те са лошо конструирани и с ограничен брой, изборът на обществото (касаещ разполагането на оскъдните ресурси на данъкоплатците) ще бъде далеч от потенциалния оптимум за провеждане на държавна политика. Начинът, по който се формират отделните политически алтернативи, т.е. начинът, по който се конструират платформите на отделните партии, трябва да отговаря на високи критерии – предвид твърдението на Осбърн и Геблър, че обществените потребности стават все по-разнородни.

За индивидуален гласоподавател пределната полезност от конкретно бюджетно предложение ще зависи не само от общото ниво на разходи, но преди всичко от микса от типовете разходи в рамките на бюджета.² Желанието на даден гражданин да гласува в полза на даден бюджет също така ще зависи от конкретната схема за индивидуални данъчни цени, предложена за финансиране на разходите. Това всъщност е по-същественият проблем – не колко са разходите на държавата като цяло, а каква е тяхната ефикасност и ефективност. Ето защо концепцията на Химан, че позициите на политическите партии могат да се ранжират по скала, която измерва количеството на активност на публичната власт годишно, не е най-целесъобразна. Според тази логика политическата платформа на Консервативната партия в САЩ, пледираща за понижение на активността на публичната власт, ще бъде отбелязана вляво на тази скала, а платформата на Либералната партия, предлагаща по-висока

¹ Жуковин, В., Модели и процедури принятия решений, Мецниереба, Тбилиси, 1981 г.

² Нутан, D., цит. съч., стр. 179.

активност на публичната власт, ще бъде отбелязана вдясно по скалата. На практика тази концепция кореспондира с въпроса за това какъв е оптималният дял на публичния сектор. Но по същество този въпрос не е независим по отношение на степента на ефективност и ефикасност на публичните разходи. Колкото по-висока е тази степен, толкова оптималният дял на публичния сектор ще бъде по-голям. В този смисъл широко разпространеният подход в специализираната литература, в който медианата в обществените предпочитания се определя по отношение на критерий "равнище на бюджет" или "количество публично благо", се нуждае от известно развитие. Нека да обобщим и систематизираме причините за това, които изтъгнахме по-горе:

1. Необходимост от повишаване на ефективността и ефикасността на публичните разходи;

2. Повишено многообразие от специфични и разнородни обществени потребности и едновременно с това повишена вискателност на обществото за тяхното насищане;

3. Политическите алтернативи представляват пакети от много решения, а не просто обща парична сума за тяхната реализация, което комплицира оценката на отделния гласоподавател. Ако гласоподавателят подкрепя някои решения повече в сравнение с други, или ако е по-добре информиран относно някои решения в сравнение с други, тогава неговият глас може да е функция на степента, в която дадената политическа алтернатива предлага онези решения, които той подкрепя. Това обаче не усъвършенства самата политическа програма и ето защо начинът на оценка и ранжиране на отделните алтернативи от страна на гласоподавателите трябва да се оптимизира. Тоест трябва да се оптимизира правилото за публичен избор. Във връзка с това е необходимо да се обърне внимание върху анализа на Харви Роузен¹ относно теоремата на медианния гласоподавател. Според него концепцията на теоремата е принципна и не се прилага единствено по отношение на критерий количество на публично благо или равнище на бюджета за неговото предлагане. Тоест, според него, ранжирането на предпочитанията е по отношение на "...алтернативи, които отразяват по-големи или по-малки значения на дадена характеристика. Индивидите ранжират всяка алтернатива на основата на тази характеристика." Същевременно характеристиките, с които се описва дадена политическа алтернатива, са повече от една.

Ето защо нека на този фон да отправим поглед към втория важен елемент в теорията за вземане на решение, предмет на анализ в настоящото изложение. Това е критерият за ефективност, въз основа на който се избира оптималният елемент от множеството D на алтернативите. Критерият за ефективност $K(x_i)$ е известен още като оценъчна функция, целева функция, функция на полезност и др. Той служи за сравнение (и съответно ранжиране) на всеки две алтернативи x_i и x_r от множеството D на алтернативите. Когато критерият за ефективност е зададен във вида:²

¹ Rosen, H., Public Finance, 5th ed., Irwin McGraw-Hill, 1999, p. 118.

² Жуковин, цит. съч., стр. 8.

$$K(x_i) = \{K_1(x_i), K_2(x_i), \dots, K_m(x_i)\} = \{K_j(x_i); j = 1, 2, \dots, m\},$$

то се говори за векторен критерий на ефективността или многокритериална задача за вземане на решение. Критериите K_j формират пространство на критериите.

Многокритериалната задача за вземане на решение е по-сложна предвид обстоятелството, че в много малко случаи е налице т.нар. доминираща алтернатива, която представлява идеален вариант или образец в условия на бенчмаркинг. Това е такъв елемент от множеството на алтернативите, за който всяка от неговите характеристики, оценени по съответния критерий K_j , е с оптимално значение F_j^* . Такава алтернатива се нарича оптимална по Парето, но не в икономически, а в математически смисъл.¹ Поради ограничените случаи, в които е възможно да се открие доминираща алтернатива (т.е. често такава няма в множеството D), оптимизацията се търси в областта на компромисите. В този смисъл са известни редица методи за многокритериална оптимизация. По принцип те са свързани с известни алгоритмически трудности, тъй като не е ясно (или не е еднозначно) какво трябва да се разбира под оптимална алтернатива в този случай. Проблемът вече не е как технически да се реши задачата, а е концептуален – т.е. какво се разбира под оптимално решение.² Критериите обикновено водят до противоречие един с друг, тъй като постигат оптимални значения не едновременно. Ето защо съществуващите методи за решение на многокритериални задачи могат да се обобщят в 4 групи:

1. Свеждане на многото критерии към един чрез въвеждане на тегловни коефициенти за всеки от критериите. По-важните критерии получават по-голяма тежест.
2. Минимизация на максималните отклонения от оптималното значение за всеки отделен критерий.
3. Оптимизация по един критерий, признат за главен поради обстоятелството, че е с най-висок приоритет. Останалите критерии встъпват в ролята на допълнителни ограничения.
4. Подреждане (ранжиране) на множеството на критериите и последователна оптимизация за всеки от тях. Същността на метода се заключава в това, че множеството на критериите се разбива на групи. Първата група включва критерии, значенията на които могат да бъдат понижени при сравнение със съответните значения за доминиращата алтернатива, която се приема за образец. Втората група включва критерии, значенията на които могат да бъдат увеличени при сравнение с доминиращата алтернатива, приемана за образец. Този метод е с по-трудно приложение за практически цели в условия на публичен избор и затова няма да го разглеждаме.

Доколкото признаците, критериите или характеристиките, с които се описва и оценява дадена политическа алтернатива, могат да имат различни мерни единици (натурални, стойностни и т.н.), а също така могат да имат дори различни скали за измерване, то, преди да се пристъпи към решението на произволна многокритериална задача, е прието да се извършва т.нар. процес на нормализация. Той представлява привеждането на признаците към единна дименсия, т.е. единица мярка. Обик-

¹ Кузин Б., Шахдинаров Г., Юрьев В., Методы и модели управления фирмой, изд. Питер, Санкт-Петербург 2001 г., с. 99.

² Черноуцкий, цит. съч., стр. 12.

новено всъщност се прибегва до свеждане на всеки от признаците до бездименсионна величина. Съществуват различни методи за нормализация. Един от често използваните методи за получаване на безразмерна форма на критериите е този:

$$K_j^0(x_i) = \frac{K_j(x) - K_j^{\min}}{K_j^{\max} - K_j^{\min}}, \quad j = 1, 2, \dots, n,$$

където:

$$K_j^{\max} = \max_{x \in D} K_j(x_i), \quad K_j^{\min} = \min_{x \in D} K_j(x_i), \quad K_j^{\min} \neq K_j^{\max}.$$

На практика гласоподавателите могат да използват векторен критерий (многокритериална оценка) за ранжиране на отделните политически алтернативи. Това ще преодолее сериозния недостатък на съществуващата рутинна процедура, в която, както изтъкнахме, гласоподавателят се сблъсква с политически алтернативи, предизвикващи противоречивост в оценките му. От една страна, интуитивно, той трябва да ги ранжира по няколко критерия, които имат висока значимост в неговите предпочитания, но реално няма възможност тази интуитивна многокритериална оценка да бъде обективно формализирана пред обществото, тъй като самото правило за публичен избор не позволява това. В такава ситуация, когато гласоподавателят отчита интуитивно няколко критерия, но същевременно не е формализирано и нормативно регламентирано правило за многокритериален избор, съществува риск от нетранзитивност не в колективното решение, а в самите индивидуални оценки на гласоподавателя. Причината е, че теорията за вземане на решение в условия на многокритериален избор познава редица методи, които гласоподавателят може интуитивно да прилага в своите оценки. Проблемът би възникнал при подсъзнателно прилагане на различните методи за оценка на различните политически алтернативи. В общия случай това може да породи нетранзитивност. Объркване на гласоподавателите възниква, когато откриват в дадена политическа алтернатива както нещо позитивно, така и нещо негативно. Когато в своите преценки са повлияни от конкретен критерий с изключително висок приоритет, интуитивно те могат да използват т.нар. **метод на главния критерий**. В качеството на целева функция те ще изберат само един от функционалите $K_j(x_i)$; $j = 1, 2, \dots, m$. Това ще бъде този критерий, който най-пълно отразява целта (полезността) на лицето, вземащо решение. Останалите критерии приемат вид на ограничения. Без ограничаване общността на разсъжденията можем да приемем $K_1(x_i)$ за главен критерий (най-приоритетен от всички критерии). Ограниченията за останалите критерии могат да се запишат във вида:

$$K_j(x_i) \geq d_j, \quad j = 2, 3, \dots, n, \quad x_i \in D.$$

Числото d_j е долна граница на значението на j -тия критерий, която се установява от лицето, вземащо решение. В условията на публичния избор d_j представлява ми-

нимални значения за всяка от характеристиките, с които се описва дадена политическа алтернатива. Едновременно с това спрямо останалите алтернативи гласоподавателят може да използва метода на линейната скаларизация или метода на максимина например.

Методът на линейната скаларизация е най-често прилаганият метод, позволяващ да заменим векторния критерий за оптималност $K = (K_1(x_i), K_2(x_i), \dots, K_m(x_i))$ на скаларен $J: D \rightarrow R$. Той е основан на линейно обединение на всички частни целеви функционали $K_1(x_i), K_2(x_i), \dots, K_m(x_i)$ в един:

$$J(x) = \sum_{j=1}^m \alpha_j K_j(x_i) \rightarrow \max_{x \in D}; \alpha_j > 0, \sum_{j=1}^m \alpha_j = 1$$

Тук е необходимо да се въведе вектор за разпределение на важността или на значимостта на критериите $\alpha = (\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_m)$. По такъв начин са зададени m функции K_j , изобразяващи множеството D на n -мерни вектори $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ в множеството на реалните числа R . Това означава, че на всеки елемент от D се съпоставя числена оценка в множеството R на реалните числа.¹ Тегловните коефициенти α_j могат да се разглеждат като показатели за относителната значимост на отделните критериални функционали K_j . Колкото по-голямо значение придаваме на критерия K_j , толкова по-голям е приносът в горната сума на K_j – толкова по-голямо трябва да е значението α_j . При наличието на съществено разнородни частни критерии обикновено е доста сложно да се определи окончателният набор от коефициенти α_j , като изхождаме от неформални съображения, свързани като правило с резултати от експертен анализ.

Методът на максимина се задава с функцията:

$$J(x) = \min_j K_j(x) \rightarrow \max_{x \in D}$$

На целевия функционал $J(x)$ оказва влияние само този частен критерий на оптималност, на който в дадена точка x съответства най-малкото значение на съответстващата функция $K_j(x)$. В метода на линейната скаларизация има компенсиране на отделните K_j – ниски с високи значения, $j = 1, 2, \dots, m$. В случая на максиминния критерий се оценява на преден план "най-лошият случай" и искаме да максимизираме значението на конкретен критерий. Целта е да гарантираме минимално равнище на сигурност.

Методът на идеалната точка има известно съответствие с принципа на Савидж. Той се представя формализирано по следния начин:

¹ Черноруцкий, цит. съч., стр. 40-41.

$$\max_{1 \leq j \leq m} [F_j^* - K_j(x_i)] \rightarrow \min_{x \in D},$$

където:

$$F_j^* = \max_{x_i \in D} K_j(x).$$

Тази логика се използва в смисъл, че максималните значения F_j^* на всеки от критериите се приемат за оптимални. В реалността обаче не винаги оптималното значение на дадена променлива е нейната максимална величина. В конкретния анализ на политически алтернативи, от гледна точка на конкретен гласоподавател, оптималните значения на всеки от признаците, с които те се характеризират, се определя от неговите предпочитания (респ. потребности), както и от съответните индивидуални данъчни цени.

Методът на последователните отстъпки е известна разновидност на метода на идеалната точка. Той се свежда до това за всеки от критериите $K_j(x_i)$ да се определи равнище на отстъпка h_j . Тя представлява величина, с която лицето, вземащо решение, е съгласно да понижи или да увеличи значението на дадения критерий $K_j(x_i)$ в сравнение с неговото оптимално значение. Този метод се формализира по следния начин:

$$K_j(x_i) \geq F_j^* - |h_j|, \quad j = 1, 2, \dots, n.$$

Методът на идеалната точка има и други разновидности. Ето как формализира концепцията Хьоршген:¹

$$Q_j = \sum \alpha_j |B_{ij} - F_j^*|^r,$$

където:

Q_j – обща оценка на алтернативата j ;

α_j – тегловен коефициент, оценяващ приоритета на характеристика j на алтернатива x_j ;

B_{ij} – значение на характеристика j на алтернатива i ;

F_j^* – идеално значение на характеристика j ;

r – параметър, означаващ при $r = 1$ постоянна, а при $r = 2$ намаляваща полезност.

Тези методи разкриват принципните подходи в интуитивните оценки на гласоподавател, който оценява всяка политическа алтернатива по няколко критерия в съзнанието си.

Характеристичната теория на благата представя всяко благо като набор от полезни характеристики. Същевременно комплексната потребност от дадено благо **също може да се декомпозира на серия от субпотребности**. Причината е, че

¹ Хьоршген, Х., Маркетинг. Основы профессионального успеха, М., ИНФРА-М, 2000 г., стр. 57.

всяка полезна характеристика добива смисъл само ако насища съответна потребност от набора от потребности спрямо това благо.¹ Комплексната потребност може да се представи като вектор в n -мерното пространство, като всяка от субпотребностите може да се представи като компонент на този вектор. За целта да отправим поглед към анализите на Ханс Хьоршген и модела, които той разглежда в светлината на характеристичната теория. Хьоршген разглежда т.нар. многомерни методи. Ето какво посочва той в смисъла на твърдението, че всеки продукт може да се опише с помощта на определен брой характеристики. "Всяка характеристика може да бъде представена като ос, преминаваща през психическото пространство на възприятието. Тези оси образуват пространство, параметрите на което са равни на броя на характеристиките".² Тук идеята е, че всяка от полезните характеристики е качествено разграничима и същевременно количествено измеряема величина. Тезата, изказана от Хьоршген, засяга анализа на благата, но всъщност той се свежда до анализ на ценностите при потребление в съзнанието на потребителя. Тук ще цитираме белгийския учен Жан Жак Ламбен. Ламбен обобщава трудове на различни автори и изтъква обстоятелството, че "скалата на предпочитанията логически предхожда ефективните избори"³, което означава, че потребността трябва да бъде почувствана преди изборът да е направен. Следователно в същия подход можем да анализираме комплексната потребност, като я представим като n -мерен вектор. Тъй като става въпрос за анализ, всеки компонент на този вектор е субпотребност, представена като ос, "преминаваща през психическото пространство на възприятието". Целта е да се конструира схема, описваща процеса на насищане, в която противопоставяме вектора на комплексната потребност с вектора на комплексната (агрегирана) полезност от дадено публично благо или политическа алтернатива като цяло.

Интуитивните оценки на гласоподавателите са приблизителни, неточни, дори на подсъзнателно равнище. Същевременно от научна гледна точка е важно да се потвърди, че данъкоплатците оценяват политическите алтернативи, като отчитат няколко техни характеристики или параметъра, подобно на концепцията на характеристичната теория, според която потребителите оценяват благата в зависимост от техните характеристики. Да отправим впрочем поглед към основните идеи на характеристичната теория на благата. Както изтъква Ланкастър, "Основната техническа новост се състои в изоставянето на традиционния подход, при който благата са преки обекти на полезност, и вместо това се предполага, че директни обекти на полезност са свойствата или характеристиките на благата, от които полезността се извлича."⁴ Няма никакво основание да считаме, че съществува ограничение да прилагаме тази концепция и относно публичните блага. Според автора концепцията е приложима и при разглеждането на понятието благо в широк смисъл.⁵ По този начин идеите на характеристичната теория са приложими за всяка система, включително организация в публичния сектор или дори провеждана макроикономическа

¹ Митев, П., Благото като система от полезни параметри, сп. "Ик. мисъл", 4/2007.

² Хьоршген, Х., цит. съч., стр.57.

³ Lambin, J.J. Strategic Marketing, McGraw - Hill, 1997, p. 121.

⁴ Lankaster K., A new approach to consumer theory, April, Volume 74, Journal of Political Economy, 1966.

⁵ Митев, П., Благото като система от полезни параметри, сп. "Ик. мисъл", 4/2007, стр. 100.

политика. Тук е необходимо да подчертаем това, което беше изтъкнато по-горе, че потребителите на публични блага ги възприемат и анализират аналогично на подхода, при който възприемат благата на пазарите.

От гледна точка на многокритериалния анализ в теорията за вземане на решение "качеството" или полезността на отделна алтернатива x_i от множеството D може да се оцени не с едно число, а с няколко. Тоест съществуват няколко показателя за оценка на качеството (полезността) на алтернативата. На практика това всъщност е тезата на Ланкастър. По същество той твърди, че макар и на интуитивно равнище потребителите на пазарите приемат многокритериален анализ за оценка на благата. Без да прави препратка към теорията за вземане на решение, моделът на Розенберг¹ в своята същност представлява приложение на метода на линейната скаларизация за оценка на полезността на благата в светлината на концепциите на характеристичната теория. Тази линейна скаларизация се свежда до това, че многокритериалната оценка на дадено благо, предвид неговите полезни характеристики, се свежда до еднокритериалната версия на общата задача за вземане на решение.

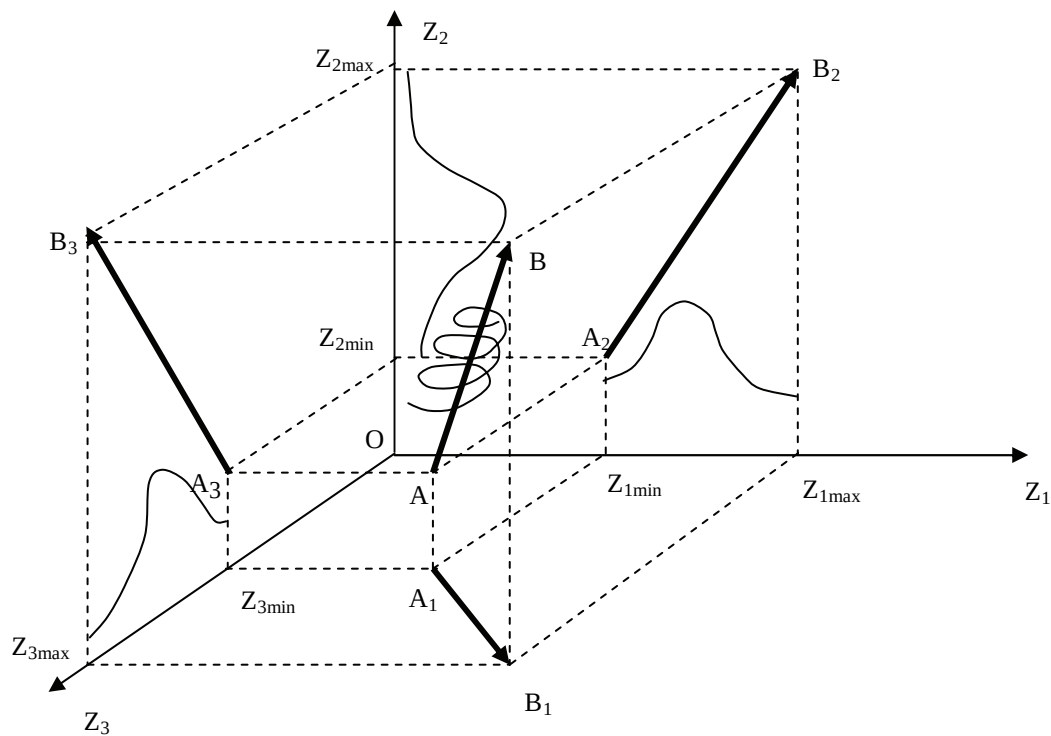
Проф. Христов² разглежда благата в публичния сектор от гледна точка на обстоятелството, че те са високоагрегирани блага. "Към благата, задоволяващи човешките потребности може да се отнесе всяко нещо, което служи за покриване на възникнали нужди на човека, а тяхното разнообразие е много голямо." Като примери³ за агрегирани блага той посочва отбрана и сигурност, управление и др. Тази принципна концепция позволява да разглеждаме дадена система в публичния сектор като благо в широк смисъл, при условие, че създава полезни ефекти, насищащи съответни обществени потребности. На практика дадена политическа алтернатива в условията на публичния избор може да се възприема като агрегирано благо в този смисъл. По този начин може да се обобщи, че както от гледна точка на теорията за вземане на решение, така и от гледна точка на характеристичната теория, многокритериалната оценка е напълно оправдана като подход за усъвършенстване на правилото за публичен избор. Също така от гледна точка на анализите в публичните финанси вече подчертахме твърдението на Химан, че на практика политическите платформи не са едномерни. В допълнение изтъкнахме важното пояснение на Роузен, че предмет на измерване в светлината на теоремата на медианния гласоподавател може да не е вече количеството на дадено публично благо (или равнището на бюджета за неговото предлагане), а дадена произволна характеристика на политическата алтернатива. Многокритериалното оценяване на дадена политическа алтернатива на практика означава, че теоремата за медианния гласоподавател трябва да се осмисля по отношение на всяка една от характеристиките, с които политическата платформа се описва. Индивидуалните най-предпочитани изходи на гласоподавателите относно всяка от тези характеристики формират ранжирани статистически съвкупности, в които се отличава и съответна медиана. Тя би била оптимална за съв-

¹ Кузин Б., Шахдинаров Г., Юрьев В., Методы и модели управления фирмой, изд. Питер, Санкт-Петербург 2001 г., стр.73; Lambin, J.J., Strategic Marketig Management, McGraw-Hill, 1996, стр. 124; Хьоршген, цит. съч., стр. 56.

² Христов, М., Публични финанси, издателство на ВУЗВ, С., 2008г., стр. 11.

³ Христов, М., цит. съч., стр. 13-14.

купността от гласоподаватели като цяло. Това ни дава основание да представим дадена политическа алтернатива, оценявана по три приоритетни характеристики Z_1 , Z_2 , Z_3 , като многомерен вектор по следния начин (вж. фиг. 3).

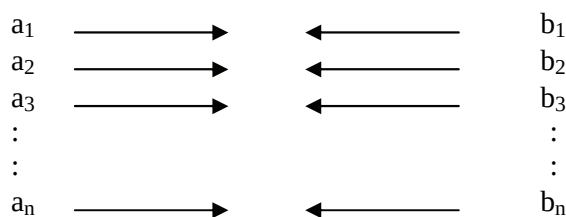
Фиг. 3. Представяне на политическата алтернатива като вектор от полезни параметри

Медианите в предпочитанията относно характеристиките Z_1 , Z_2 , Z_3 могат да се проектират върху вектора AB . Такава медиана за параметър Z_i можем да означаваме с $Z_{i \text{ opt}}$. В рамките на даден тесен сегмент, когато публичната власт предлага за конкретната характеристика (т.е. резултат на политика, програма или публично благо) значението $Z_{i \text{ opt}}$, може да се приеме, че е налице оптимизация в насищането на обществените предпочитания. За вида на вероятностните разпределения на полезните параметри, както и за необходимите оценки, свързани с тях, могат да се правят статистически изследвания и симулации с помощта на подходящи програмни продукти. Това, разбира се, изисква съответна база данни, получени в резултат на проучвания на спецификата от обществени предпочитания.

Векторът AB отразява комплексното съчетаване на оптималните интервали на параметрите – $[Z_{1 \text{ min}}; Z_{1 \text{ max}}]$, $[Z_{2 \text{ min}}; Z_{2 \text{ max}}]$, $[Z_{3 \text{ min}}; Z_{3 \text{ max}}]$. Спиралата около него означава усилията на производителя на публичното благо (респ. конкретната полити-

ческа платформа) да се доближи до него. Векторът АВ има проекции в трите равнини на координатната система – A_1B_1 , A_2B_2 и A_3B_3 . Векторът АВ описва благо с максимална полезност или ефективност за конкретен сегмент или за потребители с конкретна специфика на предпочитанията.

Отделните политически алтернативи от множеството D могат да бъдат описани от радиус-вектор във фазовото пространство.¹ Това може да осигури "проследяване" на целия политически процес. От гледна точка на сегментирането различията в отделните сегменти на обществото по отношение на потребностите от публични блага също могат да бъдат описани с траектория на радиус-вектор в това пространство. Всеки отделен индивид, от своя страна, има индивидуален, най-предпочитан изход по отношение на всяка една от характеристиките, по които сравнява алтернативите. По същество това означава, че неговите потребности и очаквания също могат да бъдат описани с многомерен вектор.² Съвсем схематично отделните компоненти на многомерния вектор на дадена политическа алтернатива може да се сравнят и съпоставят със съответните компоненти на многомерния вектор от потребности на даден гласоподавател (вж. фиг. 4).

Фиг. 4. Съпоставяне на потребности и полезни резултати

Всяка ос отразява конкретен тип потребност (респ. полезност). Вляво са нанесени потребностите a_j , а вдясно ползите b_j , $j = 1, 2, \dots, n$. За да предложат адекватни полезни ефекти за обществото чрез своята политика, политическите партии задължително трябва да осигурят надеждни предварителни проучвания. В смисъла на представителната демокрация публичният избор свързва в единна система избиратели и политици. Необходимо е политическата платформа да осигури полезни ефекти, съответстващи най-точно в количествен и качествен смисъл на обществените предпочитания.

При отсъствие на X-неефикасност, както и на неефикасността на бюрократа, колкото по-тясно е сегментирането на обществото, толкова по-малки ще са политическите външни ефекти и толкова по-близо спиралната линия до вектора АВ. Отклонението на спиралата от вектора АВ формализирано се описва именно с метода на идеалната точка и неговите разновидности. На практика това отклонение се представя с отстъпката h_j , която в частност може да бъде минимизирана или претеглена.

¹ Миркович, К., Икономическата система. Изследване върху системния подход в икономиката, изд. "Тракия-М", С., 2008, стр. 61.

² Митев, П., Благото като система от полезни параметри, сп. "Ик. мисъл", 4/2007.

Схемата позволява съпоставка между потребности и очаквани резултати по отделни компоненти (или решения) в дадена политическа алтернатива. Това дава възможност на гласоподавателя да извърши лесен и обозрим разбор на всичките политически алтернативи, като използва единни критерии. Разбира се, този гласоподавател може да е представител на група индивиди, които са с идентични потребности. Очевидно, когато векторът на потребностите е противоположен на вектора на полезните характеристики на дадена политическа алтернатива, то тя ще разкрива идеалния най-предпочитан изход от гласуването за конкретния гласоподавател по отношение на всяка една от приоритетните за него характеристики. Тази концепция за оптимизация може да се формализира така:

$$\vec{a}_j = -\vec{b}_j, \quad j = 1, 2, \dots, m,$$

където a_j и b_j са компонентите съответно на вектора на потребностите $\vec{a}$ на гласоподавателя и вектора от полезни характеристики на конкретната политическа алтернатива. В този случай отстъпката $h_j = 0$.

Общият вид на матрицата с изходните данни за многокритериални методи на избор може да се представи така:

Таблица 1

Матрица на изходните данни за многокритериални методи за избор.

Алтернативи x_i $x_i \in D$	Критерии K_j			
	K_1	K_2	...	K_m
x_1	e_{11}	e_{12}	...	e_{1m}
x_2	e_{21}	e_{22}	...	e_{2m}
...	...	...	...	...
x_n	e_{n1}	e_{n2}	...	e_{nm}

Източник: Кузин Б., Шахдинаров Г., Юрьев В., Методы и модели управления фирмой, изд. Питер, Санкт-Петербург 2001 г., с. 99.

В следващ план е необходимо да отправим поглед към самата същност на характеристиките като величини. В частност те могат да се опишат като случайни величини със съответни вероятностни разпределения. От гледна точка на конкретен гласоподавател числото e_{ij} (вж. таблица 1) е математическо очакване на j -тата характеристика, предложена от i -тата политическа алтернатива (т.е. от партия x_i или от кандидат x_i). Тоест всеки гласоподавател може да обобщи своите индивидуални оценки относно политически алтернативи x_i , $i = 1, 2, \dots, n$, по критерии K_j , $j = 1, 2, \dots, m$ в отделна индивидуална таблица, по модела на **Таблица 1**. Това позволява стандартизация на организирането на индивидуалните оценки на гласоподавателите по векторен критерий (т.е. по няколко критерия). Тази стандартизация е необхо-

дим етап преди да се осъществи лесна и бърза електронна обработка на индивидуалните таблици на всички гласоподаватели.

Презумпцията за електронна обработка в многокритериалната индивидуална оценка на всеки гласоподавател позволява допълнително усложняване на анализа. Както беше изтъкнато, един от сериозните недостатъци на правилото на мнозинството е това, че не разкрива интензивността в предпочитанията на отделните гласоподаватели. В таблица 2 е предложен пример, разкриващ правило за публичен избор, което е еднокритериално (т.е. по един признак на политическата алтернатива), но същевременно разкрива интензивността¹ в предпочитанията на данъкоплатците.

Таблица 2

Правило за публичен избор,
разкриващо интензивността в предпочитанията

Гласоподаватели	Алтернативи x_i				
	x_1	x_2	x_3	x_4	
I гласоподавател	30	30	30	10	$\Sigma = 100$
II гласоподавател	100	0	0	0	$\Sigma = 100$
III гласоподавател	16	24	26	34	$\Sigma = 100$
IV гласоподавател	5	0	35	60	$\Sigma = 100$
V гласоподавател	0	25	75	0	$\Sigma = 100$
Общо точки	$\Sigma = 101$	$\Sigma = 75$	$\Sigma = 166$	$\Sigma = 104$	

Обикновено правилото на простото мнозинство предоставя на всеки гласоподавател по 1 глас, който той трябва да даде на най-предпочитаната политическа алтернатива. Същевременно съществуват варианти за правило за публичен избор, според които на всеки гласоподавател се предоставят по 100 гласа (100 точки или дори 100 %), които той трябва да разпредели като разпределителни тегла в зависимост от равнището на полезност, което всяка отделна политическа алтернатива му обещава. По същество това е изразяване чрез кардинален подход на индивидуална функция на полезност в зависимост от един обобщен (скаларен) критерий.

От таблицата е видно, че по редове сумата винаги е 100 за всеки гласоподавател. Сумирането във вертикално отношение разкрива коя алтернатива получава най-много гласове (или точки). Именно тя печели изборите в смисъла на това правило. Ако отделни алтернативи получават еднакъв брой гласове, то случаят е подобен на ситуация, която често се случва при правилото на простото мнозинство и завършва с балотаж.

На този фон можем да обединим концепциите, залегнали в таблица 1 и таблица 2. Тоест можем да обединим концепцията за многокритериален публичен избор и концепцията за публичен избор, разкриващ интензивността в предпочитанията.

¹ Браун и Джексън, Икономика на публичния сектор, Българо-английско дружество, С., 1998 г., стр. 117.

Правилото за публичен избор, записано в конституцията на всяка страна, е инструмент, който на практика агрегира индивидуалните функции на полезност на данъкоплатците в обществена функция на полезност. Предвид повишените стандарти в обществените възприятия, наложени в динамичните промени на глобализацията, това предложение не изглежда нито невъзможно (или прекалено трудно), нито нецелесъобразно.

Например, ако в таблица 1 всеки отделен гласоподавател разпредели 100 точки по критериите K_j , в зависимост на степента на тяхната значимост, то той ще може да ранжира алтернативите x_i по единен скаларен критерий в смисъла на метода на линейната скаларизация. Получените индивидуални числени оценки за всяка от алтернативите x_i вече могат да участват в изчислителната процедура в таблица 2, в която броят на редовете вече съответства на броя на гласоподавателите.

По необходимост в таблица 1 в смисъла на метода на идеалната точка или някои негови разновидности могат да бъдат претеглени не елементите e_{ij} , а техните отклонения h_j от идеалните значения на критериите. (Тези отклонения са известни още като съжаления.)

Необходимо е да се подчертае, че критериите трябва да бъдат единни за всички гласоподаватели. Същевременно е правилно да се извърши статистическо проучване относно тяхната специфика, за да бъдат включени колкото се може по-широк кръг от критерии, участващи в многокритериалната оценка на различните гласоподаватели, и въз основа на тази база данни да се филтрират относително малък брой критерии с най-висок приоритет. Тази задача, разбира се, трябва да се осъществи от публичната власт в лицето на държавата. Критерии, които силно вълнуват дадени гласоподаватели, но не участват в ценностната система на други, ще имат нулеви значения в многокритериалните оценки на последните.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Можем да отправим поглед към ограниченията за практическо приложение на разгледаните концепции, както и към предизвикателствата за развитие на тези разсъждения в бъдещи анализи. В такива изследвания може да се постави за цел прецизирането на условията и реда, в които политическите партии, моделиращи своите политически платформи, изследват спецификата на обществените предпочитания. Във връзка с това може да се предприемат анализи за реда на прецизирането и точното дефиниране на многомерната политическа платформа.

Значение ще има и конкретизирането на приложението на идеите не само в местни, но и в общи избори.

Обективно обстоятелство е, че политическите платформи не са едномерни. Предложеният вариант на многокритериално правило за публичен избор преодолява проблема с интуитивността и неопределеността на оценките в съзнанието на гласоподавателите. Това е така, тъй като те отчитат значенията на отделните критерии, по които ранжират политическите платформи в стандартизирана таблична форма (таблица 1).

Същевременно предложеният вариант за гласуване разкрива интензивността на предпочитанията на гласоподавателите.

Правилно дефинираните характеристики на политическите платформи в съответствие със спецификата на обществените предпочитания ще намали политическите външни разходи (щети) и ще настъпят подобрения по Парето. Положителните ефекти могат да бъдат особено значими при местни избори, тъй като именно в условия на фискална децентрализация публичната власт има най-гъвкави възможности да осъществи съответствие със спецификата на обществените предпочитания.

Начална точка в разсъжденията относно ограниченията за практическо приложение на разгледаните концепции са основните изисквания (т.е. критерии) спрямо самото правило за публичен избор. Както беше подчертано, то трябва да бъде евтино, лесно разбираемо и лесно приложимо.

Предвид всичко, което беше анализирано в изложението, може да се направи извод, че правилото на мнозинството в широко разпространения вариант, в който се прилага, е вероятно най-евтино, най-лесно разбираемо и най-лесно приложимо. Едновременно с това то поражда във висока степен неефикасност за цялото общество чрез политическите външни ефекти, което всъщност е висока цена за обществото. В този смисъл алтернативно то се оказва най-скъпо. В частност може да се обърне внимание на намаляващата избирателна активност в световен мащаб.

Всеки вариант за организиране на многокритериален публичен избор означава не само техническо осъпяване на политическия процес, но преди всичко усложняване от гледна точка на неговата разбираемост и практическа приложимост. Този недостатък обаче трябва да бъде преосмислен в информационната ера, когато образованието като публично благо е основен приоритет на държавата. В допълнение в развитите страни все повече се разгръща търговията чрез Интернет и вече се обсъждат възможностите (както и аспектите на сигурност) за масово гласуване чрез Интернет.

В този смисъл електронното таблично организиране на многокритериален публичен избор е съвсем реално и резонно. В частност това може да се осъществява в съответни избирателни пунктове, където се предлагат и съответни разяснения и информационна помощ. Възможно е това да се реализира след десетилетия, но всъщност условията вече са налице.

ЗНАЧЕНИЕ НА ВЕКТОРНИЯ КРИТЕРИЙ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ПРАВИЛОТО ЗА ПУБЛИЧЕН ИЗБОР

Резюме

Основна цел на изследването е очертаване на насоки за постигане на Парето-подобрене чрез усъвършенстването на правилото за публичен избор. Предложението за усъвършенстване е политическите алтернативи да бъдат избирани не въз основа на единен критерий (както досега – най-често равнище на бюджет или количество публично благо), а въз основа на няколко приоритетни критерия (т. нар. векторен критерий). Това ще преодолее сериозния недостатък на съществуващата рутинна процедура, в която гласоподавателят се сблъсква с политически алтернативи, предизвикващи противоречивост в оценките му. Правилно дефинираните характеристики на политическите платформи в съответствие със спецификата на обществените предпочитания ще намали политическите външни разходи и ще настъпят подобрения по Парето. За целта се търси представяне на отделните признаци на политическите платформи с концепциите на характеристичната теория, развита от Келвин Ланкастър. Разгледани са основните съществуващи методи за решение на многокритериални задачи. Като вариант е предложен методът на линейната скаларизация.

SIGNIFICANCE OF THE VECTOR CRITERION FOR THE IMPROVEMENT OF THE VOTING RULE

Abstract

This research paper draws an approach for Pareto improvement through implementing a multicriteria rule for public choice. The main suggestion is that the political alternatives can be ranged on the basis of several criteria. For this purpose the characteristics of the political alternatives are presented with the help of the main conceptions of the characteristic theory, developed by Kelvin Lancaster. The right definition of the political alternatives in respect to the specificity of the social preferences will reduce the political externalities and this will lead to Pareto improvement. As a best approach is proposed the method of linear scalarization.